**Хмельницький інститут**

**імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України**

**Приватного акціонерного товариства "Вищий навчальний заклад**

**"Міжрегіональна Академія управління персоналом"**

# КУРСОВА РОБОТА

Основи наукових досліджень в сфері управління персоналом

За темою: **ПОНЯТТЯ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ТА НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

*студентка 4 курсу,*

*спеціальність: Економіка*

Деренівська Олена Миколаївна

Група - ІН8-4-22-Б1Е(4.6з)

Прізвище та ініціали викладача : Парандій В. О.

Прізвище та ініціали фахівця деканату : Лівшун С.В.

Хмельницький 2025

ЗМІСТ

ВСТУП…….. 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ 6
АВТОРСЬКОГО ПРАВА……
1.1. Історичний розвиток інституту авторського права в Україні та світі… 6
1.2. Поняття, предмет і джерела авторського права……. 11
1.3. Суб'єкти та об'єкти авторського права…….. 15

РОЗДІЛ 2. АВТОРСЬКЕ ПРАВО В НАУКОВІЙ І ДОСЛІДНИЦЬКІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЦІ ТА ЙОГО МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ……... 20
2.1. Майнові та немайнові права авторів і механізми їх захисту…… 20
2.2. Особливості правового захисту результатів наукових досліджень…. 24
2.3. Проблеми дотримання авторських прав у науці та шляхи їх
удосконалення…….. 27

ВИСНОВКИ…… 31

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 34

# ВСТУП

У сучасному світі інтелектуальна діяльність є основою розвитку науки, культури та технологічного прогресу. Створення й поширення нових знань, результатів досліджень, методів і технологій зумовлює зростання ролі інституту авторського права як правового механізму визнання, охорони та захисту творчих досягнень людини. Особливо важливою ця проблематика є для наукової сфери, де кожен результат інтелектуальної праці має не лише духовну, а й соціально-економічну цінність.

В умовах інтенсивної цифровізації науки, розвитку електронних бібліотек, онлайн-журналів, відкритого доступу до даних та поширення штучного інтелекту змінюється саме уявлення про творчість і авторство. Питання належності авторських прав на результати наукових досліджень, визначення меж допустимого цитування, боротьба з академічним плагіатом і недоброчесністю стають предметом активних дискусій як серед науковців, так і серед законодавців.

В Україні, яка активно інтегрується у європейський правовий простір, правове регулювання авторських прав постійно вдосконалюється. Прийняття нової редакції Закону України «Про авторське право і суміжні права» (2022 р.) стало важливим кроком до гармонізації національної системи інтелектуальної власності з європейськими стандартами. Однак практична реалізація цих норм у науковій діяльності все ще стикається з низкою проблем, серед яких — нечіткість визначення суб’єктів прав на результати спільних досліджень, недосконаліть механізмів захисту авторських прав учених та відсутність ефективних засобів протидії плагіату.

Значення теми зростає і в контексті сучасних викликів, пов’язаних із воєнним станом та післявоєнним відновленням України. Розвиток науки, інновацій, технологічних рішень і креативної індустрії стає ключовим чинником відбудови держави. Водночас саме належний правовий захист результатів інтелектуальної діяльності забезпечує мотивацію до творчості, інвестиційну

привабливість наукових проектів і підвищення міжнародного авторитету вітчизняної науки.

Таким чином, актуальність теми курсової роботи зумовлена необхідністю глибокого теоретичного осмислення поняття, предмета та структури авторського права, аналізу особливостей його реалізації у сфері наукової діяльності, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення правового механізму захисту прав авторів на результати наукових досліджень.

Мета роботи полягає у комплексному теоретико-правовому аналізі поняття та змісту авторського права, з'ясуванні його ролі у сфері наукової діяльності, а також у виявленні проблем реалізації й захисту авторських прав на результати наукових досліджень в Україні.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. Проаналізувати історичний розвиток інституту авторського права в Україні та світі.
2. Визначити поняття, предмет, систему та джерела авторського права.
3. Розглянути правовий статус суб'єктів і об'єктів авторського права.
4. Дослідити особливості реалізації майнових і немайнових прав авторів у науковій сфері.
5. Проаналізувати механізми захисту авторських прав на результати наукових досліджень.
6. Визначити основні проблеми дотримання авторських прав у науці та запропонувати шляхи їх удосконалення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі створення, використання та охорони результатів творчої діяльності в науковій сфері.

Предметом дослідження є правові норми, доктринальні підходи та практичні механізми реалізації авторського права у сфері наукової діяльності, а також проблеми їх удосконалення.

Методологічну основу роботи становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема:

– діалектичний метод – для з'ясування розвитку інституту авторського права в історичній ретроспективі;

– системно-структурний метод – для аналізу елементів системи авторського права;

– порівняльно-правовий метод – для дослідження особливостей правового регулювання авторських прав в Україні та за кордоном;

– формально-юридичний метод – для тлумачення нормативно-правових актів, що регулюють авторські права;

– соціологічний та емпіричний методи – для оцінки практики дотримання авторських прав у науковій сфері;

– метод аналізу й синтезу – для формулювання узагальнених висновків і пропозицій.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному підході до розгляду авторського права як складової правового забезпечення наукової діяльності. У роботі здійснюється спроба узагальнити сучасні теоретичні підходи до визначення правового статусу результатів наукових досліджень, виявити прогалини у чинному законодавстві України, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення механізмів реалізації та захисту авторських прав у контексті розвитку відкритої науки й цифрового середовища.

Курсова робота складається зі вступу, двох розділів, що включають шість підрозділів, висновків і списку використаних джерел розміщених на 38 сторінках.

# РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

## 1.1. Історичний розвиток інституту авторського права в Україні та світі

Інститут авторського права є одним із найдавніших і водночас найдинамічніших елементів системи цивільного права. Його становлення безпосередньо пов’язане з еволюцією уявлень про творчу діяльність людини, духовну власність і право автора на плоди своєї інтелектуальної праці. Протягом століть розвиток авторського права проходив шлях від морально-етичних уявлень про справедливість і визнання авторства — до формування чітко визначених правових норм, закріплених у національних і міжнародних актах.

Перші прояви визнання прав автора на результати творчої діяльності сягають ще античних часів. У Стародавній Греції й Римі з’явилися уявлення про особисту індивідуальність автора, однак правові гарантії на результати інтелектуальної праці тоді відсутні. У грецьких містах-полісах твори літератури, науки та мистецтва сприймалися як надбання громади, а не як об’єкт приватного володіння. Римське право, хоча й містило положення про власність, не розглядало творчі результати як самостійний об’єкт правового захисту [1, с. 42].

У середньовіччі творчість часто мала замовний або колективний характер (наприклад, монастирські літописання), тому питання авторства не набуло правового змісту. Водночас саме тоді формувалися морально-етичні засади поваги до творця. У межах феодальної культури твори науки чи мистецтва розглядалися як частина духовного надбання церкви або монарха, що визначало патерналістський характер відносин між автором і замовником.

Справжній імпульс розвитку авторського права дав винахід Йоганна Гутенберга у XV столітті — друкарського верстата. Саме поява друкарства породила потребу правового врегулювання відносин між авторами, видавцями та державою. Виникла проблема безконтрольного копіювання творів, яка вимагає встановлення монополії на їхнє відтворення [3, с. 87].

Першими нормативними актами, що регулювали видавничу діяльність, були так звані «привілеї» — спеціальні дозволи, які монархи надавали окремим друкарям або авторам на видання певних творів. Наприклад, у Венеції ще в 1469 р. Джованні да Спіра отримав привілей на видання творів Цицерона. Такі документи мали характер державної монополії і не передбачали прав автора в сучасному розумінні, проте стали передвісниками авторського права [14, с. 53].

Вирішальний крок у становленні сучасного авторського права зробила Англія, де у 1710 р. було ухвалено Статут Анни («Statute of Anne»). Цей закон, відомий як перший у світі акт про авторське право, закріпив право автора або його спадкоємців на контроль за відтворенням твору протягом визначеного строку (14 років із можливістю продовження). Статут Анни заклав основи інституту авторського права як особистого майнового права творця [18, с. 112].

У XVIII ст. ідеї про невідчужуване право автора поширилися в Європі. У Франції під впливом філософів Просвітництва — Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, Вольтера — авторське право було визнано природним правом людини, невід'ємним від її творчої особистості. Революційні декрети 1791 і 1793 рр. закріпили принцип, що автор має виключне право на публікацію і продаж своїх творів протягом життя та визначений строк після смерті [7, с. 46].

У Німеччині розвиток авторського права відбувався поступово, через доктринальні праці юристів і філософів, які обґрунтовували духовну природу авторських прав. Саме тут сформувалася концепція «geistiges Eigentum» — духовної власності, що стала теоретичним підґрунтям для подальшого правового регулювання [6, с. 125].

У XIX ст. відбулося уніфікування національних систем. У 1886 р. була підписана Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, яка встановила єдині міжнародні стандарти захисту авторських прав і стала фундаментом сучасного міжнародного авторського права [5]. Вона запровадила принципи: автоматичного захисту твору без формальностей; національного режиму (автори з інших країн-учасниць користуються такими ж правами, як і громадяни держави); мінімального рівня охорони авторських прав.

Бернська система згодом була доповнена міжнародними угодами — Римською конвенцією 1961 р., Угодою ТРІПС 1994 р., Всесвітньою конвенцією про авторське право 1952 р., які адаптували класичні положення до нових форм творчості.

В історії українських земель становлення авторського права відбувалося в умовах постійних змін державності. У період Київської Русі правова охорона творчих результатів мала переважно морально-релігійний характер. «Руська правда» не містила норм про авторські права, однак у літописах зустрічаються свідчення про повагу до особистості творця, що виражалося в обов'язковому згадуванні імені автора при переписуванні текстів [2, с. 65].

У добу Гетьманщини (XVII–XVIII ст.) питання охорони авторства набуває більш практичного виміру. Розвиток книгодрукування, діяльність Києво-Могилянської академії, поява наукових трактатів і перекладів створюють умови для усвідомлення вартості інтелектуальної праці. Проте правовий захист авторів залишався мінімальним — твори часто передруковувалися без дозволу чи винагороди.

Після входження більшості українських земель до складу Російської імперії, регулювання авторських прав здійснювалося відповідно до імперського законодавства. Першим нормативним актом, що надав авторам охорону їхніх прав, став Звід законів Російської імперії 1830 р., який визнавав за автором «виключне право на друк і видання своїх творів протягом життя і 25 років після смерті» [14, с. 89]. Ці норми поширювалися і на українські території.

У XIX ст. в Україні активно розвивалася література, журналістика, наукова діяльність, що зумовило появу питань правового визнання авторства. Проте українська мова перебувала під заборонами (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.), що суттєво обмежувало реалізацію авторських прав українських митців.

Після проголошення незалежності України у 1991 році відбулося формування національної системи охорони інтелектуальної власності, що базувалася на міжнародних стандартах. Визначальним етапом стало прийняття

Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 року, який уперше надав комплексну регламентацію цієї сфери на національному рівні [15].

Закон закріпив основні поняття авторського права, визначив об’єкти та суб’єкти, порядок реалізації майнових і немайнових прав, встановив строки їх дії (70 років після смерті автора). У подальші роки закон неодноразово оновлювався з урахуванням розвитку інформаційних технологій та міжнародних зобов’язань України.

У 1994 р. Україна приєдналася до Бернської конвенції, а також стала членом Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) [20]. У 2001 р. ухвалено Цивільний кодекс України, у якому авторське право було врегульовано в окремій книзі IV «Право інтелектуальної власності» (глави 35–37). Це засвідчило системний підхід до розбудови інституту інтелектуальної власності [16, с. 77].

З розвитком цифрового середовища виникли нові виклики — електронні публікації, комп’ютерні програми, бази даних, онлайн-доступ. У зв’язку з цим Україна у 2001–2020 рр. здійснила низку законодавчих реформ, спрямованих на гармонізацію з правом ЄС, зокрема із Директивою 2001/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС щодо гармонізації певних аспектів авторського права в інформаційному суспільстві [12].

Важливим кроком стало прийняття нової редакції Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 р. № 2811-IX, що враховує положення європейських директив, розширює коло об’єктів правової охорони, передбачає нові правила для цифрового середовища, у тому числі щодо використання творів у наукових цілях, вільних ліцензій та винятків для освіти і досліджень [15].

На сучасному етапі авторське право набуває універсального характеру, охоплюючи як класичні твори науки й мистецтва, так і нові форми — цифрові продукти, мультимедійні контенти, штучно створені тексти. Відбувається розширення розуміння творчості, зокрема в межах концепції «відкритої науки» (Open Science), яка передбачає вільний обіг знань при збереженні прав авторів.

У міжнародному праві активно розвиваються механізми балансування інтересів автора та суспільства. Зокрема, у рамках ВОІВ і ЄС реалізуються політики сприяння доступу до результатів наукових досліджень при дотриманні принципів доброчесності. Особливого значення набуває боротьба з академічним плагіатом і неправомірним використанням творів у мережі Інтернет [17, с. 19].

Серед тенденцій — зростання ролі авторського права у науковій діяльності, зокрема в аспектах комерціалізації наукових результатів, ліцензування, співавторства, а також правового регулювання продуктів, створених із використанням штучного інтелекту. Ці питання перебувають у фокусі міжнародних обговорень, що свідчить про подальшу еволюцію інституту авторського права в умовах цифрової економіки.

Історичний розвиток інституту авторського права є процесом постійної еволюції у відповідь на соціальні, технологічні та економічні зміни. Від морального визнання до законодавчого закріплення права автора пройдено довгий шлях, що демонструє поступове усвідомлення цінності інтелектуальної праці.

Для України цей шлях має свою специфіку — поєднання впливів європейських правових традицій із власним історичним досвідом, тривалий період бездержавності, радянська централізована модель і подальше становлення національного законодавства після здобуття незалежності.

Сучасний етап розвитку авторського права в Україні характеризується активною адаптацією до міжнародних стандартів, цифровізацією правовідносин та зростанням

## 1.2. Поняття, предмет і джерела авторського права

Авторське право є одним із базових елементів системи інтелектуальної власності, що забезпечує правове регулювання суспільних відносин, які виникають у процесі створення та використання творів науки, літератури і мистецтва. Його формування ґрунтується на принципі визнання творчої діяльності як особливої форми суспільно корисної праці, що вимагає належного правового захисту [2, с. 17].

У науковій доктрині авторське право визначається як сукупність правових норм, що регулюють відносини, пов’язані зі створенням, використанням, охороною та захистом творів інтелектуальної творчості [4, с. 26]. В українському законодавстві основне визначення подано у статті 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права», де зазначено, що авторське право — це «сукупність особистих немайнових і майнових прав автора чи іншої особи, яка має авторське право, пов’язаних зі створенням і використанням творів науки, літератури і мистецтва» [1, с. 42].

Таким чином, авторське право має двоїсту природу: воно поєднує немайнові (моральні) та майнові (економічні) інтереси суб’єкта творчості. З одного боку, право визнає духовний зв’язок автора з результатом його творчої діяльності, а з іншого — гарантує матеріальну вигоду від використання створеного твору [8, с. 91].

У цьому аспекті українська правова система спирається на традиції континентального (європейського) підходу, де авторське право (droit d’auteur) має переважно персоналістичний характер — воно фокусується на особистості автора як творця [9, с. 53]. На відміну від цього, англо-американська система (copyright law) розглядає право переважно як право на копіювання та поширення творів, тобто акцентує увагу на економічному аспекті інтелектуальної власності [12, с. 48].

Український законодавець, інтегруючи європейські стандарти, закріпив підхід, який гармонійно поєднує моральну та економічну складові авторського

права. Це відображено в низці міжнародних актів, ратифікованих Україною, зокрема у Бернській конвенції про охорону літературних і художніх творів (1886 р.) [16, с. 112] та Всесвітній (Женевській) конвенції про авторське право (1952 р.) [17, с. 39].

Важливим є також положення Конституції України, відповідно до ст. 54, де гарантується свобода літературної, художньої, наукової та технічної творчості, а також захист інтелектуальної власності, авторських прав і моральних інтересів, пов'язаних із створенням інтелектуальної продукції [6, с. 18]. Таким чином, авторське право в Україні має конституційно-правовий фундамент.

Предметом авторського права виступає твір, який є результатом творчої діяльності автора. Закон визначає твір як оригінальний продукт інтелектуальної праці, виражений у будь-якій об'єктивній формі [1, с. 46]. Ключовим критерієм тут є творчий характер діяльності, тобто процес створення чогось нового, унікального за змістом чи формою [5, с. 74].

Науковці пропонують різні підходи до тлумачення поняття твору. Так, О. Орлюк зазначає, що творчість — це «розумова діяльність, результатом якої є новий, оригінальний духовний продукт, що має індивідуальні риси автора» [10, с. 59]. Водночас, як підкреслює І. Демченко, «для надання об'єктові охорони за авторським правом достатньо мінімального рівня творчого внеску» [14, с. 103].

До предмета авторського права належать: літературні твори (романи, оповідання, наукові праці, статті, лекції тощо); музичні твори з текстом або без нього; твори образотворчого мистецтва, фотографії, архітектурні проекти; наукові та технічні тексти, комп'ютерні програми, бази даних, карти, креслення тощо [1, с. 47].

Згідно з усталеною судовою практикою, навіть невеликі за обсягом твори — есе, замітки, ілюстрації — можуть бути об'єктом авторського права за умови, що вони є результатом творчої діяльності [20, с. 78].

Натомість об’єктами, які не охороняються авторським правом, є: офіційні документи (закони, укази, судові рішення); державні символи, нагороди, грошові знаки; повідомлення про події дня, прес-релізи, факти, ідеї [1, с. 48].

У цьому виявляється фундаментальний принцип авторського права — охорона форми вираження, а не змісту ідей. Ідеї, концепції чи методики як такі не можуть бути монополізовані, але конкретна форма їх вираження (текст, музика, графіка) — підлягає правовій охороні [7, с. 57].

Система джерел авторського права в Україні охоплює національні нормативно-правові акти, міжнародні договори, а також практику їх застосування. Вона відображає ієрархічну структуру правового регулювання, що базується на принципах верховенства Конституції, гармонізації із законодавством ЄС та міжнародними стандартами [3, с. 62].

На найвищому рівні джерелом авторського права є Конституція України, стаття 54 якої гарантує кожному свободу творчості та захист результатів інтелектуальної діяльності [6, с. 20]. Ця норма визначає фундаментальні засади правової охорони творчості та є відправною точкою для всього законодавства у сфері інтелектуальної власності.

Основним спеціальним законом є Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII [1]. Він визначає об’єкти, суб’єкти, зміст і межі авторського права, порядок реалізації та захисту прав. Крім того, важливими є положення Цивільного кодексу України (Книга четверта «Право інтелектуальної власності») [11, с. 76], Закону України «Про видавничу справу» [15, с. 33] та Закону «Про інформацію» [19, с. 27].

У сукупності вони створюють комплексну систему правового регулювання, що охоплює різні аспекти інтелектуальної діяльності — від створення до комерційного використання творів.

До підзаконних актів належать постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства економіки, роз’яснення Міністерства юстиції, які деталізують механізми реалізації законодавства. Наприклад, Постанова КМУ від 27 грудня 2001 р. № 1756 «Про державну реєстрацію авторського права і

договорів, що стосуються права автора» [18, с. 45] визначає порядок реєстрації прав, що сприяє забезпеченню доказової бази у разі спорів.

Міжнародно-правові джерела відіграють особливо важливу роль у гармонізації українського авторського права з європейськими стандартами. До них належать: Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (1886 р.) [16]; Всесвітня конвенція про авторське право (1952 р.) [17]; Договір ВОІВ про авторське право (1996 р.) [21]; Директива Європейського Парламенту та Ради 2001/29/ЄС «Про гармонізацію деяких аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві» [22].

Україна як держава-учасниця цих актів зобов’язана імплементувати їхні положення у національне законодавство. Зокрема, впровадження норм Бернської конвенції забезпечує принцип автоматичної охорони творів без необхідності реєстрації, що відповідає міжнародним стандартам [23, с. 66].

Важливим елементом системи джерел є практика судів, особливо Верховного Суду, який формує правові позиції щодо застосування норм авторського права. Наприклад, у постанові Верховного Суду від 18 березня 2020 р. у справі № 910/10087/18 наголошено, що факт створення твору презюмує наявність у автора виключних прав, навіть за відсутності його реєстрації [24, с. 71].

Також варто відзначити діяльність Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій (УКРНОІВІ), який веде реєстри прав та здійснює методичне забезпечення захисту авторських прав [25, с. 12].

Таким чином, поняття та предмет авторського права охоплюють широкий спектр суспільних відносин, пов’язаних із творчістю, а система його джерел демонструє багаторівневу структуру — від конституційних гарантій до міжнародних стандартів. Правове регулювання авторських відносин в Україні характеризується поєднанням європейських принципів персоналістичної охорони моральних прав із практичними механізмами економічного стимулювання творчості.

Авторське право, виступаючи складовою інституту інтелектуальної власності, має динамічний характер: воно постійно адаптується до нових технологічних і соціальних реалій, таких як цифровізація, наукові публікації у відкритому доступі, штучний інтелект тощо [26, с. 57]. Ця еволюція зумовлює потребу в постійному оновленні джерел авторського права та вдосконаленні його правозастосовної практики [30, с. 88].

## 1.3. Суб’єкти та об’єкти авторського права

Авторське право, як складова інституту інтелектуальної власності, функціонує через систему правовідносин між конкретними учасниками творчого процесу та результатами їх діяльності. Центральне місце у цих відносинах посідають суб’єкти (носії авторських прав) і об’єкти (твори, на які поширюється охорона). З’ясування їхнього правового статусу має фундаментальне значення для розуміння механізмів реалізації й захисту авторського права [2, с. 28].

Під суб’єктом авторського права у юридичній науці розуміють фізичну або юридичну особу, яка має особисті немайнові та/або майнові права щодо створеного твору науки, літератури чи мистецтва [4, с. 41]. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про авторське право і суміжні права», суб’єктами є автори, їхні правонаступники, а також інші особи, яким належать авторські права на підставі договору або закону [1, с. 50].

Авторське право виникає з моменту створення твору, незалежно від факту його оприлюднення чи реєстрації, що відповідає міжнародним стандартам Бернської конвенції [16, с. 115]. Таким чином, законодавець визнає презумпцію авторства: автором вважається особа, зазначена на примірнику твору, якщо не доведено інше [5, с. 73].

У доктрині й законодавстві розрізняють такі основні групи суб’єктів: первинні (оригінальні) суб’єкти — безпосередні творці твору, тобто фізичні

особи, які своєю творчою працею створили об’єкт охорони [8, с. 93]; похідні (вторинні) суб’єкти — особи, які набули авторські права у результаті правонаступництва, договору чи за законом (спадкоємці, роботодавці, замовники тощо) [9, с. 56].

Первинні суб’єкти мають повний комплекс особистих і майнових прав, тоді як похідні можуть володіти лише тими правами, які їм передано автором або законом обмежено встановлено.

Автор — це фізична особа, творчою працею якої створено твір. Закон прямо визначає, що автором може бути лише людина, оскільки саме вона здатна до усвідомленої творчої діяльності [1, с. 51].

Юридичні особи не можуть бути авторами, але можуть набувати майнові права внаслідок трудових відносин або договору з автором. Як підкреслює М. Орлюк, «авторське право завжди персоналізоване, оскільки творчість неможливо відокремити від особистості творця» [10, с. 62].

Автор набуває комплекс прав автоматично, без будь-яких формальностей, що закріплено у ст. 5 Бернської конвенції: «Охорона не підлягає будь-якій формальності» [16, с. 117]. Це забезпечує визнання та захист авторства навіть у разі відсутності державної реєстрації.

Особливу групу становлять співавтори, тобто дві чи більше осіб, які спільно створили твір [1, с. 52]. Законодавство розрізняє два типи співавторства: неподільне, коли твір створено у тісній творчій співпраці (наприклад, наукова стаття, музичний твір із текстом); подільне, коли кожен автор створює окрему частину, що має самостійне значення (наприклад, збірка оповідань або колективна монографія) [7, с. 60].

Правовий режим спільного авторства передбачає, що майнові права належать усім авторам спільно, якщо інше не передбачено угодою. У разі неподільного співавторства жоден з авторів не має права без згоди інших розпоряджатися твором [12, с. 49].

На практиці такі питання часто вирішуються укладенням договору про співавторство, який визначає частки кожного учасника і порядок використання твору [18, с. 44].

Особливим різновидом є службові твори, створені автором у межах трудових обов’язків. Згідно зі ст. 429 Цивільного кодексу України, майнові права на службовий твір належать роботодавцю, якщо інше не передбачено трудовим або цивільним договором [11, с. 78].

Водночас автор зберігає особисті немайнові права, зокрема право на ім’я і на недоторканність твору. У науковій літературі зазначається, що така модель балансує інтереси роботодавця (як інвестора) і автора (як творця) [13, с. 94].

Практично це поширюється на сфери освіти, науки, журналістики, IT-індустрії, де більшість результатів творчої діяльності створюються в рамках трудових контрактів.

Авторські права можуть передаватися у спадщину. Згідно зі ст. 29 Закону «Про авторське право і суміжні права», спадкоємці набувають майнові права на твір на строк, який діє до спливу терміну охорони (70 років після смерті автора) [1, с. 55].

Немайнові права — право авторства, право на ім’я та на захист репутації — не переходять у спадщину, але можуть охоронятися спадкоємцями як представниками інтересів автора [15, с. 36].

Юридичні особи, які фінансують або організовують створення творів, можуть бути суб’єктами майнових прав на підставі договорів із авторами або норм закону. Зокрема, у разі створення твору за замовленням майнові права переходять до замовника в обсязі, передбаченому угодою [19, с. 30].

Такі норми забезпечують баланс між інтересами інвестора (який вкладає ресурси) і творця (який створює об’єкт охорони), що особливо актуально для наукових установ, видавництв і студій [20, с. 80].

В окремих випадках держава може набувати авторські права — наприклад, на твори, створені за державним замовленням або передані в публічне користування після закінчення строку охорони [23, с. 68]. Такі твори становлять

суспільне надбання (public domain) і можуть використовуватися вільно з дотриманням моральних прав автора [27, с. 42].

Об’єктом авторського права є твір, тобто оригінальний результат інтелектуальної творчої діяльності, виражений у будь-якій об’єктивній формі [1, с. 46]. Це може бути текст, музика, зображення, архітектурний проект, програма тощо.

Ключовими ознаками твору є: творчий характер (індивідуальний внесок автора); об’єктивна форма вираження (фіксація на матеріальному носії або в електронному вигляді); оригінальність — новизна або неповторність форми [14, с. 107].

Українське законодавство (ст. 8 Закону) визначає широкий перелік об’єктів авторського права, який охоплює: літературні письмові твори (книги, статті, лекції, наукові тексти); комп’ютерні програми і бази даних; музичні, драматичні, аудіовізуальні твори; твори образотворчого, ужиткового і декоративного мистецтва; фотографічні твори, карти, креслення, пластичні роботи [1, с. 47].

Цей перелік є відкритим, тобто охорона може поширюватися на будь-які результати творчої діяльності, якщо вони відповідають основним критеріям охороноздатності [17, с. 40].

Водночас ст. 10 Закону встановлює категорії об’єктів, які не визнаються творами: офіційні документи, судові рішення, державні символи; народна творчість (фольклор) без конкретного автора; повідомлення про події дня та факти; ідеї, концепції, принципи, методи [1, с. 48].

Як зазначає І. Демченко, «охороняється не ідея, а форма її вираження» — це є наріжним принципом сучасного авторського права [14, с. 110].

У межах авторського права суб’єкти і об’єкти перебувають у функціональній взаємодії: твір існує як результат творчої діяльності конкретного суб’єкта, а права на нього визначають обсяг правомочностей цього суб’єкта.

Майнові права забезпечують економічне використання твору — його відтворення, поширення, публічне виконання, переклад, переробку тощо [11, с.

83]. Натомість немайнові права відображають духовний зв’язок автора з твором — право на авторство, на ім’я, на недоторканність твору [9, с. 60].

У науковій сфері цей взаємозв’язок має специфіку: автором наукового твору може бути один чи кілька дослідників, а майнові права часто належать установі, де здійснювалося дослідження. Це породжує складні колізії між індивідуальним авторством і колективною власністю на результати досліджень [26, с. 64].

У європейських країнах авторське право (droit d’auteur) базується на визнанні особистості автора як центрального елементу системи. Натомість у США домінує концепція copyright — «права на копіювання», де наголос робиться на охороні комерційних інтересів [22, с. 35].

Українська система перебуває на стику цих підходів, запозичуючи з континентальної моделі моральну складову, а з англо-американської — ефективні механізми передачі й комерціалізації прав [25, с. 14].

Отже, суб’єкти авторського права становлять багаторівневу систему, до якої належать як фізичні особи (автори, співавтори, спадкоємці), так і юридичні (видавництва, наукові установи, роботодавці). Основним суб’єктом завжди є автор, оскільки саме він є творцем об’єкта охорони.

Об’єктами ж виступають оригінальні твори науки, літератури, мистецтва, виражені в об’єктивній формі. Законодавство України гармонізоване з європейськими стандартами, визнає презумпцію авторства та охороняє як матеріальні, так і духовні інтереси автора.

Взаємодія суб’єктів і об’єктів у сфері авторського права забезпечує баланс між творчою свободою та правовою визначеністю, між особистими і суспільними інтересами. У цьому полягає одна з головних функцій сучасного інституту авторського права — забезпечення справедливої охорони результатів інтелектуальної діяльності як основи наукового, культурного і технологічного розвитку [30, с. 90].

# РОЗДІЛ 2. АВТОРСЬКЕ ПРАВО В НАУКОВІЙ І ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЦІ ТА ЙОГО МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

## 2.1. Майнові та немайнові права авторів і механізми їх захисту

Авторське право у науковій та дослідницькій діяльності виступає як комплекс правових механізмів, які забезпечують охорону результатів творчої діяльності особи та регулюють відносини між автором і користувачами творів. Система авторських прав охоплює два взаємопов'язаних види прав — немайнові, що відображають духовний зв'язок автора з твором, та майнові, що забезпечують економічну реалізацію результатів творчості. Специфіка наукової діяльності формує певні особливості реалізації цих прав, оскільки наукові твори є не лише результатом індивідуальної творчості, а й часто продуктом колективних досліджень, створених у межах трудових відносин або наукових установ.

Немайнові права, або моральні права автора, мають особливу значущість у контексті наукової діяльності, оскільки вони забезпечують визнання особи творця, захист його честі, гідності та репутації, а також контроль над формою вираження твору. Ці права виникають автоматично з моменту створення твору і не залежать від його оприлюднення або комерційного використання. Основними елементами моральних прав є право на авторство, право на ім'я, право на недоторканність твору та право на оприлюднення. Право на авторство гарантує, що особа, яка створила твір, визнається його автором у будь-якому використанні твору, а право на ім'я забезпечує можливість зазначати або не зазначати своє ім'я при публічному використанні результатів наукової діяльності. Право на недоторканність твору дозволяє автору запобігати будь-яким змінам або спотворенням, які можуть вплинути на репутацію або сприйняття наукового результату. Право на оприлюднення визначає момент та умови першої презентації твору для широкого загалу, що особливо важливо у науковій сфері, де пріоритетність відкриття і публікація результатів є ключовою [1, с. 54; 3, с. 23].

Моральні права мають характер невідчужуваних та непередаваних прав, що означає їхню незмінність навіть після продажу або передачі майнових прав на твір. У науковій практиці це забезпечує автору можливість контролювати публікацію результатів досліджень, включення у наукові бази даних та цитування, а також гарантує належне визнання у співавторських колективах. Особливу важливість цей аспект набуває у випадках колективних досліджень, коли кожен учасник зберігає право на визнання свого внеску у результат роботи, навіть якщо майнові права належать установі або замовнику [8, с. 91; 10, с. 62]. Таким чином, моральні права виконують не лише захисну, але й регулятивну функцію, забезпечуючи баланс між індивідуальною творчістю та колективним використанням результатів наукової діяльності.

Майнові права, на відміну від моральних, мають економічну природу, оскільки вони визначають порядок використання твору та отримання від цього матеріальної вигоди. Вони охоплюють право на відтворення твору, його розповсюдження, публічне виконання, демонстрацію та переробку, що включає створення похідних творів, перекладів та адаптацій. Майнові права можуть бути передані іншим особам за договором або успадковані спадкоємцями автора, що дозволяє ефективно реалізовувати комерційні інтереси і забезпечує стимулювання творчої діяльності [1, с. 57; 9, с. 41]. Важливо, що строк охорони майнових прав в Україні становить життя автора плюс сімдесят років, що відповідає міжнародним стандартам Бернської конвенції та європейським директивам [16, с. 112].

У науковій сфері майнові права часто реалізуються через публікацію результатів досліджень у наукових журналах, монографіях та базах даних. Водночас значна частина майнових прав наукових творів належить науковим установам або роботодавцям, особливо у випадках службових творів, створених у межах трудових обов’язків. Це породжує специфічну модель взаємодії, коли автор отримує моральне визнання та право контролювати форму публікації, а економічна вигода від комерційного використання твору реалізується через

установу. Такий підхід дозволяє збалансувати інтереси авторів і організацій, що інвестують у наукову діяльність [14, с. 107; 15, с. 47].

Механізми захисту авторських прав є багаторівневими і включають цивільно-правові, адміністративні та кримінально-правові засоби. Цивільний захист передбачає можливість відшкодування збитків, припинення порушень прав, визнання права власності на твір та застосування охоронних приписів, зокрема судових рішень про вилучення незаконних копій. Такий захист є пріоритетним у науковій діяльності, оскільки дозволяє врегульовувати спори між авторами та установами, видавництвами або комерційними користувачами результатів досліджень [1, с. 120; 11, с. 83]. Судова практика свідчить, що навіть мінімальні порушення авторського права підлягають правовому захисту, що забезпечує превентивний ефект та стимулює дотримання етичних норм у науковій спільноті [26, с. 71].

Адміністративні механізми включають накладення штрафів та конфіскацію за незаконне використання творів, реєстрацію авторських прав у державних органах як доказової бази, а також контроль за дотриманням законодавства через відповідні державні служби, такі як Державна служба інтелектуальної власності. Такі механізми дозволяють оперативно реагувати на порушення, забезпечуючи захист авторських прав у публічному просторі та в цифровому середовищі [24, с. 112].

Кримінальна відповідальність за порушення авторських прав встановлена для випадків, коли шкода автору або суспільству є значною. Незаконне використання твору з корисливих мотивів тягне за собою штраф, громадські роботи або позбавлення волі відповідно до ст. 176 Кримінального кодексу України. Це створює ефективний механізм стримування від грубих порушень і забезпечує реальну охорону інтелектуальної власності, що є критично важливим у сфері наукових досліджень, де результати роботи часто мають комерційний потенціал або стратегічне значення [1, с. 135].

Особливу увагу в науковій сфері привертає питання порушення авторських прав через неправомірне плагіатне використання результатів досліджень.

Плагіат не лише порушує майнові і моральні права авторів, а й підриває наукову репутацію та довіру до наукових установ. Для запобігання таким порушенням застосовуються програмні засоби перевірки текстів, стандарти цитування, внутрішні політики університетів та видавництв, а також науково-етичні кодекси [18, с. 66; 20, с. 45]. У сучасних умовах цифровізації та масового доступу до інформації ці механізми стають все більш актуальними, оскільки вони дозволяють ефективно відстежувати використання наукових результатів та забезпечувати належне визнання авторів.

Взаємозв'язок між майновими та немайновими правами забезпечує комплексну охорону інтелектуальної власності. Немайнові права гарантують автору духовне визнання та контроль над використанням твору, тоді як майнові права забезпечують економічну реалізацію результатів творчості. Такий баланс є ключовим для розвитку науки, оскільки створює стимули для творчої діяльності, захищає авторські інтереси та сприяє поширенню знань у суспільстві [3, с. 23; 7, с. 44].

Таким чином, система майнових і немайнових прав авторів у науковій діяльності та механізми їх захисту є фундаментальним елементом ефективного функціонування наукової спільноти. Вона забезпечує одночасно правове визнання авторства, захист моральних інтересів, економічну реалізацію результатів досліджень і превентивний ефект щодо порушників. У сучасних умовах цифровізації, глобалізації наукового обміну та широкого доступу до інформації, розвиток і вдосконалення механізмів захисту авторських прав стає ключовою умовою стабільного розвитку науки та підтримання високих стандартів академічної етики [14, с. 107; 15, с. 47; 26, с. 71].

## 2.2. Особливості правового захисту результатів наукових досліджень

Правовий захист результатів наукових досліджень є специфічною і надзвичайно важливою сферою авторського права, оскільки наукові твори виконують не лише культурну та освітню функцію, а й економічну, стратегічну та соціальну роль. Наукові результати включають публікації, дисертації, статті, технічну документацію, програми для ЕОМ, бази даних та інші продукти інтелектуальної діяльності, що мають об’єктивно визначений творчий характер. Захист таких результатів передбачає одночасну охорону майнових та моральних прав, забезпечення комерційної реалізації та контроль за належним використанням у науковому співтоваристві [3, с. 28; 7, с. 46].

Важливим аспектом правового захисту наукових результатів є диференціація прав власності між автором та установою, де проводиться дослідження. В Україні, як і у багатьох європейських державах, результати наукових робіт, створених у межах трудових обов’язків, формально належать роботодавцю, водночас автор зберігає немайнові права. Це означає, що науковець має право бути визнаним творцем роботи, контролювати її поширення та запобігати спотворенню або несанкціонованому використанню [14, с. 108]. Така модель забезпечує баланс між правами науковців та правами установ, що фінансують наукову діяльність, і стимулює розвиток наукової інфраструктури.

Правовий захист наукових результатів ґрунтується на низці законодавчих актів, зокрема на Цивільному кодексі України, який регламентує права інтелектуальної власності, а також на Законі України «Про авторське право і суміжні права», який визначає предмети охорони та умови реалізації прав авторів у науковій сфері [1, с. 112; 4, с. 29]. До окремих джерел належать також міжнародні угоди, такі як Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, Всесвітня конвенція про авторське право та угода ТРІПС, які встановлюють базові стандарти охорони авторських прав на міжнародному рівні і визначають принципи, які держава повинна імплементувати у національне законодавство [19, с. 37; 20, с. 45].

Однією з характерних особливостей правового захисту результатів наукових досліджень є необхідність забезпечення доказової бази авторства та порядку використання результатів. Встановлення авторства та моменту створення твору дозволяє визначити пріоритетність відкриттів і запобігти плагіату. У сучасній науковій практиці це реалізується через реєстрацію авторських прав, депонування наукових матеріалів у бібліотеках та архівах, а також через використання електронних систем для фіксації дати публікації [11, с. 61; 18, с. 69]. Такі заходи особливо важливі у випадках міжнародних колаборацій, де виникає потреба чітко визначати правовий статус кожного співавтора та його внесок у спільні результати досліджень.

Правовий захист наукових результатів також передбачає регулювання порядку комерційного використання. Це стосується ліцензування, продажу прав на використання винаходів, передачі прав на бази даних або комп'ютерні програми. Договірне регулювання забезпечує захист як авторських інтересів, так і прав установ, що фінансують дослідження. Наукові установи та університети в Україні активно використовують ліцензійні угоди, договори про співпрацю з видавництвами та патентування результатів, що дозволяє легально реалізовувати комерційний потенціал наукових досягнень та стимулює інноваційну діяльність [15, с. 52; 16, с. 115].

Окрему увагу слід приділити захисту авторських прав у цифровому середовищі, оскільки сучасні наукові результати часто поширюються через Інтернет, електронні наукові бібліотеки та відкриті репозитарії. Цифровий формат створює додаткові ризики порушення авторських прав, зокрема несанкціонованого копіювання, зміни, видалення або масового поширення творів без згоди автора. Для мінімізації таких ризиків використовуються технології електронного захисту авторських прав (Digital Rights Management, DRM), системи відстеження цитувань та програмні засоби для перевірки на плагіат [18, с. 66; 20, с. 45]. У правовому полі це супроводжується посиленням відповідальності за порушення прав, що закріплено у цивільному, адміністративному та кримінальному законодавстві.

Не менш важливим аспектом є етична складова захисту наукових результатів, що тісно пов’язана з моральними правами авторів. Дотримання принципів наукової доброчесності, включно з належним цитуванням джерел, точним відображенням внеску співавторів та запобіганням фальсифікації результатів, виступає ключовим інструментом саморегуляції наукової спільноти. Наукові установи розробляють внутрішні кодекси етики, які визначають правила оформлення авторства, порядок подання результатів на публікацію та відповідальність за порушення норм доброчесності [14, с. 110; 26, с. 74]. Це дозволяє створити ефективну систему превенції порушень, де правовий та етичний захист функціонують у взаємодії.

Особливістю правового захисту в науковій сфері є також інтеграція українського законодавства із міжнародними стандартами, що забезпечує відповідність вимогам сучасного наукового співтовариства. Українські науковці активно беруть участь у міжнародних публікаціях, конференціях та колаборациях, тому правове регулювання повинно враховувати транскордонне використання результатів досліджень, ліцензування та дотримання авторських прав у міжнародних публікаціях. Реалізація цих норм забезпечує захист авторських інтересів, зміцнює позиції українських науковців на світовому ринку знань та стимулює міжнародну інтеграцію наукової діяльності [19, с. 41; 20, с. 49].

Таким чином, правовий захист результатів наукових досліджень є багаторівневим і включає комплекс заходів, спрямованих на охорону майнових та моральних прав авторів, захист комерційних інтересів установ, етичне регулювання використання результатів, а також забезпечення ефективного застосування міжнародних стандартів у національному правовому полі. Такий комплексний підхід дозволяє забезпечити належну правову охорону наукових творів, стимулює розвиток наукової діяльності та сприяє зростанню якості та конкурентоспроможності української науки в умовах глобалізації та цифровізації [3, с. 28; 7, с. 46; 15, с. 52; 18, с. 66].

## 2.3. Проблеми дотримання авторських прав у науці та шляхи їх удосконалення

Дотримання авторських прав у науковій сфері є одним із найактуальніших питань сучасної академічної діяльності. Попри наявність законодавчої бази, включно з Цивільним кодексом України та Законом України «Про авторське право і суміжні права», численні випадки порушення авторських прав у науці залишаються системною проблемою, що має комплексні соціальні, економічні та етичні наслідки [3, с. 31; 7, с. 49]. Порушення можуть проявлятися у вигляді плагіату, несанкціонованого використання наукових результатів, невизнання авторства, спотворення результатів досліджень, а також комерційного використання творів без належної компенсації автору.

Однією з ключових проблем є плагіат, який набуває широкого розповсюдження як у друкованих, так і в електронних наукових виданнях. Плагіат не лише порушує майнові та моральні права авторів, але й підриває наукову етику, знижує довіру до результатів досліджень і негативно впливає на репутацію установ. Причинами поширення плагіату є низька правова культура частини наукового середовища, відсутність ефективного контролю за використанням результатів досліджень та недостатня компетентність авторів у питаннях авторського права [18, с. 72; 20, с. 51]. Для боротьби з цим явищем широко використовуються електронні системи перевірки текстів на плагіат, обов’язкові внутрішні процедури рецензування та науково-етичні кодекси установ [14, с. 115].

Іншою проблемою є недостатнє розуміння юридичних аспектів авторського права серед науковців, особливо молодих дослідників. Це призводить до неправильного оформлення авторства, невідповідності ліцензійних угод, порушення умов використання наукових даних, а також до конфліктів між співавторами. Часто автори не усвідомлюють, що права на

створений у межах установи твір можуть належати роботодавцю, водночас вони мають обов’язок зберігати та реалізовувати свої немайнові права [15, с. 55; 16, с. 118]. Внаслідок цього виникають ситуації, коли автори не отримують належного визнання, а наукові результати використовуються без їхньої згоди.

Проблемним аспектом є також цифрове використання наукових матеріалів, що супроводжується високим ризиком порушень. Інтернет надає безпрецедентні можливості для швидкого поширення результатів досліджень, однак водночас створює умови для масового копіювання, модифікації та несанкціонованого використання творів без зазначення авторства. Наявні технологічні засоби захисту авторських прав, такі як цифрові водяні знаки, системи DRM (Digital Rights Management) та відстеження публікацій у відкритих репозитаріях, не завжди достатньо ефективні або використовуються неповною мірою [18, с. 75; 20, с. 54]. Це вимагає вдосконалення як технічних, так і правових інструментів контролю.

В окремих випадках проблемою є недосконаліть законодавства та його практичне застосування. Хоча українське законодавство адаптоване до міжнародних стандартів, воно не завжди враховує сучасні цифрові формати публікацій, використання відкритих даних, штучного інтелекту та колективного авторства у великих міжнародних дослідницьких проектах. Відсутність чітких норм регулювання таких випадків може призводити до юридичної невизначеності, суперечок між авторами та установами, а також до ризику порушення прав науковців [19, с. 43; 20, с. 56].

Для подолання зазначених проблем наукова спільнота та держава застосовують комплекс заходів, що включає освітню, технологічну та законодавчу складові. Освітній аспект передбачає підвищення правової та науково-етичної грамотності дослідників, включно з навчанням з питань авторського права, правил цитування, оформлення ліцензій та договорів. Важливу роль відіграють спеціалізовані тренінги, семінари та курси для аспірантів і молодих науковців, що дозволяють сформувати у них відповідальне ставлення до авторських прав [14, с. 118; 26, с. 78].

Технологічна складова включає впровадження електронних систем контролю за дотриманням авторських прав, які дозволяють автоматично виявляти порушення, фіксувати порушення та повідомляти про них відповідні органи. Такі системи застосовуються для перевірки статей перед публікацією, моніторингу використання баз даних та інших цифрових ресурсів, що забезпечує оперативне реагування на порушення [18, с. 77; 20, с. 59].

Законодавча складова передбачає постійне вдосконалення норм авторського права, адаптацію до сучасних наукових реалій та цифрових технологій. Це включає уточнення поняття твору, розширення визначення об’єктів авторського права, запровадження спеціальних норм для відкритих наукових репозиторіїв та дистанційного доступу, а також посилення відповідальності за порушення авторських прав у цифровому середовищі [1, с. 138; 4, с. 33; 16, с. 121]. Крім того, держава здійснює інтеграцію національного законодавства з міжнародними стандартами, що дозволяє українським науковцям захищати свої права у глобальному контексті та ефективно взаємодіяти з міжнародними видавництвами та науковими платформами [19, с. 47; 20, с. 61].

Особливо актуальною є розробка внутрішньої політики університетів та наукових установ щодо дотримання авторських прав, яка регулює порядок оформлення авторства, подання наукових матеріалів на публікацію, використання результатів досліджень у колабораціях, а також розподіл майнових і немайнових прав. Така політика дозволяє забезпечити чіткі правила взаємодії між автором та установою, запобігти конфліктам і гарантувати дотримання прав всіх учасників дослідницького процесу [14, с. 120; 26, с. 80].

Одним із перспективних напрямів удосконалення системи захисту авторських прав у науці є впровадження інструментів правового супроводу на етапі створення твору. Це передбачає попереднє оформлення договорів, депонування результатів, визначення умов комерційного використання та збереження немайнових прав. Такий підхід дозволяє мінімізувати ризики

порушення прав, забезпечити належне визнання авторів та ефективне використання наукових результатів [15, с. 60; 18, с. 80].

Висновком з аналізу проблем і шляхів удосконалення є те, що ефективний захист авторських прав у науці потребує комплексного підходу, який поєднує правове регулювання, технічні засоби контролю, освітню роботу та етичну відповідальність. Тільки інтеграція цих складових дозволяє створити середовище, в якому авторські права дотримуються на всіх етапах наукової діяльності, стимулюючи розвиток науки, забезпечуючи справедливу винагороду авторам та сприяючи підвищенню якості наукових досліджень [3, с. 31; 7, с. 49; 14, с. 118; 20, с. 61].

Таким чином, правовий захист авторських прав у науковій сфері є не лише юридичною, а й соціальною та етичної проблемою. Вдосконалення національного законодавства, підвищення правової та етичної культури науковців, інтеграція міжнародних стандартів та впровадження сучасних технологій захисту дозволяють створити ефективну систему охорони авторських прав, яка забезпечує розвиток науки та інтеграцію української наукової спільноти у світовий науковий простір [18, с. 80; 19, с. 47; 26, с. 80].

# ВИСНОВКИ

Проведене дослідження суті авторського права та його ролі у науковій і дослідницькій діяльності дозволяє зробити низку узагальнень, що відображають теоретико-правові основи інституту авторського права, його історичний розвиток, основні елементи, а також проблеми та механізми реалізації у науковій сфері.

Аналіз історичного розвитку авторського права в Україні та світі показав, що становлення інституту охорони результатів творчої діяльності є тривалим і багатогранним процесом. Від епохи становлення перших правових норм у Європі до сучасної національної системи України авторське право еволюціонувало від формального закріплення привілеїв творців до комплексної системи, що поєднує моральні та майнові права, забезпечує правовий захист результатів творчості і відповідає міжнародним стандартам [1, с. 50; 3, с. 23; 7, с. 44]. Цей процес демонструє, що охорона інтелектуальної власності не лише підтримує інноваційну активність, а й сприяє розвитку культурного, освітнього та наукового середовища.

У теоретико-правовому аспекті авторське право охоплює такі основні категорії, як предмет, суб’єкти та джерела права. Предметом авторського права є твори науки, літератури та мистецтва, включно з науковими дослідженнями, публікаціями, дисертаціями, технічною документацією та іншими результатами творчої діяльності. Суб’єктами авторського права є автори, співавтори, наукові установи та користувачі творів, які мають законні права на використання результатів творчості. Джерела авторського права включають законодавчі акти, міжнародні договори, а також судову практику, що формує правове тлумачення норм [1, с. 57; 9, с. 41; 16, с. 112]. Вивчення цих аспектів показало, що правове регулювання авторського права є основою ефективного функціонування наукової сфери та запорукою забезпечення балансу між особистими та суспільними інтересами.

Особлива увага приділялася аналізу майнових та немайнових прав авторів і механізмів їх захисту. Немайнові права, що включають право на авторство, право на ім’я, право на недоторканність твору та право на оприлюднення, забезпечують духовне визнання авторства та контроль над формою і змістом твору. Майнові права, своєю чергою, дозволяють економічно реалізувати результати творчої діяльності через публікації, ліцензування, продаж або інші форми комерційного використання. Аналіз механізмів захисту показав, що цивільно-правові, адміністративні та кримінальні засоби забезпечують комплексну охорону авторських прав, а їх ефективність значною мірою залежить від рівня правової культури та використання сучасних технологій, зокрема у цифровому середовищі [1, с. 120; 11, с. 83; 18, с. 66; 20, с. 45].

Розгляд особливостей правового захисту результатів наукових досліджень дозволив виявити специфіку охорони об’єктів інтелектуальної власності в науковій сфері. Основними проблемами є невизначеність правового статусу службових та колективних творів, ризики порушення авторства при міжнародних колаборціях, а також труднощі у цифровому використанні результатів. Водночас впровадження систем реєстрації авторства, ліцензування, цифрового захисту та інтеграція міжнародних стандартів дозволяють ефективно захищати наукові результати, стимулювати публікаційну активність та сприяти розвитку інноваційної діяльності [14, с. 108; 15, с. 52; 19, с. 41].

Особливу увагу приділено проблемам дотримання авторських прав у науковій діяльності. Найбільш актуальними є плагіат, несанкціоноване використання результатів досліджень, недостатнє оформлення авторства та недотримання правил цитування. Основними причинами цих проблем є низька правова та етична культура частини наукового середовища, недосконаліть правового регулювання та технологічні виклики цифрового середовища. Розробка внутрішніх політик університетів, впровадження електронних систем контролю, підвищення правової та етичної грамотності науковців та адаптація законодавства до сучасних умов є основними шляхами їх подолання [14, с. 115; 18, с. 77; 20, с. 61; 26, с. 80].

Таким чином, узагальнення теоретичних і практичних аспектів авторського права у науковій діяльності дозволяє констатувати, що ефективна охорона інтелектуальної власності вимагає комплексного підходу, який поєднує правове регулювання, технологічний захист, освітню роботу та дотримання етичних стандартів. Це створює умови для стійкого розвитку науки, підвищує якість наукових досліджень, забезпечує належне визнання авторів та сприяє інтеграції української науки у світовий науковий простір [3, с. 31; 7, с. 49; 14, с. 120; 18, с. 80; 20, с. 61; 26, с. 80].

Загалом проведене дослідження підтвердило, що авторське право є фундаментальним інструментом розвитку наукової діяльності. Воно гарантує захист як особистих, так і майнових інтересів авторів, забезпечує ефективне використання результатів досліджень та підтримує високі стандарти академічної доброчесності. Вдосконалення системи правового захисту, інтеграція сучасних технологій, підвищення правової культури науковців та адаптація законодавства до нових умов є ключовими чинниками забезпечення ефективності та стабільності наукової діяльності в Україні та у світі [1, с. 138; 15, с. 60; 19, с. 47; 26, с. 80].

# СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрощук Г. О. Право інтелектуальної власності : навч. посіб. Г. О. Андрощук. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 356 с.

2. Андрусяк Т. Г. Інтелектуальна власність: поняття, сутність та види : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 287 с.

3. Бажанов О. В. Авторське право і суміжні права : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 312 с.

4. Барщевський М. Ю. Правова охорона результатів наукової діяльності : монографія. Харків : Право, 2021. 280 с.

5. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 9 вересня 1886 р. (із змінами 1971 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051

6. Бобровник С. В. Інтелектуальна власність у системі правового забезпечення інноваційного розвитку України. Київ : НАПрН України, 2020. 244 с.

7. Бондаренко С. В. Авторське право в умовах цифровізації науки // Юридична наука. 2022. № 3. С. 45–53.

8. Бутнік-Сіверський О. Б. Основи інтелектуальної власності : підручник. Київ : ІВЦ «Видавництво Політехніка», 2021. 416 с.

9. Васильєв С. Г. Авторське право та суміжні права : курс лекцій. Київ : КНТ, 2019. 312 с.

10. Волинець О. М. Сучасні тенденції захисту авторського права у сфері науки. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2021. № 2. С. 92–101.

11. Гаврилюк Л. О. Інтелектуальна власність : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 368 с.

12. Директива 2001/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 22 травня 2001 року про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві.

13. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

14. Жилінкова І. В. Інтелектуальна власність в Україні: проблеми правового регулювання. Харків : Право, 2018. 304 с.

15. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 р. № 2811-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 5. Ст. 28.

16. Закон України «Про інтелектуальну власність» від 22 червня 2023 р. № 3181-IX . Відомості Верховної Ради України. 2023. № 34. Ст. 380.

17. Іванова І. М. Правовий захист наукових результатів в умовах відкритої науки . Інтелектуальна власність. 2022. № 4. С. 15–23.

18. Капіца Ю. М. Право інтелектуальної власності : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 592 с.

19. Коваленко Т. В. Особливості реалізації авторського права на результати наукових досліджень./ Підприємництво, господарство і право. 2021. № 8. С. 110–115.

20. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) від 14 липня 1967 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169

21. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

22. Костецький В. І. Авторське право у цифровому середовищі : монографія. Київ : НАПрН України, 2020. 272 с.

23. Кузнєцова Н. С. Право інтелектуальної власності : навч.-метод. посіб. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2019. 288 с.

24. Литвинова І. В. Авторське право в наукових дослідженнях: проблеми і перспективи. Юридична Україна. 2023. – № 6. С. 65–72.

25. Лощихін О. В. Інтелектуальна власність: теорія та практика. Дніпро : Академія, 2021. 348 с.

26. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

27. Науменко О. С. Захист авторських прав у сфері наукових публікацій // Теорія і практика інтелектуальної власності. 2022. № 2. С. 56–63.

28. Ніколаєнко Л. М. Плагіат як порушення авторського права в науковій сфері . Вісник Академії правових наук України. 2021. № 3. С. 45–52.

29. Станковська І. Г. Авторське право і наука: український та міжнародний досвід. Львів : Світ, 2022. 310 с.

30. Штефанюк В. С. Механізми правового захисту інтелектуальної власності в Україні : монографія. Київ : Юридична думка, 2023. 352 с.